

Теоретичний аналіз проблеми професійної успішності викладача вищого навчального закладу (частина 1)

І.В. Сингаївська

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

У статті обґрунтовано актуальність дослідження проблеми професійної успішності, проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену професійної успішності викладача. Описано погляди науковців на зміст поняття «професійна успішність викладача», чинники та показники такої успішності. Накреслено перспективи подальших досліджень професійної успішності викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: професійна успішність, професіоналізм, особистісний, діяльнісний, інтегративний підходи.

В статье обоснована актуальность исследования проблемы профессиональной успешности, проанализированы теоретико-методологические подходы к изучению феномена профессиональной успешности преподавателя. Описаны взгляды ученых на содержание понятия «профессиональная успешность преподавателя», условия и показатели такой успешности. Начерчены перспективы дальнейших исследований профессиональной успешности преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова: профессиональная успешность, профессионализм, личностный, деятельностный, интегративный подходы.

The article under review substantiates the topicality of professional success rate issue, analyzes theoretical and methodological approaches to the teacher professional success rate phenomenon investigation. Thus the article describes the opinions of scientists as regards teacher professional success rate phenomenon content, factors and indices of such success rate. It offers the perspectives of further researches of higher educational institution teachers professional success rate.

Key words: professional success rate, professionalism; personal, activity and integrative approaches.

Постановка проблеми

На сьогодні проблема професійної успішності є актуальною з огляду на формування нової світоглядної парадигми українського суспільства. Така ситуація обумовлена змінами в багатьох сферах життя, що вимагає нових фахових підходів для зміцнення держави та посилення її конкурентоздатності. Не останню роль в цьому процесі відіграють професійно успішні особистості, здатні змінити фаховий імідж України. Отже, виникає нагальна потреба в дослідженні психологічних засад професійної успішності з точки зору узагальнення особистісних і суспільних вимог, пошуку ефективних критеріїв оцінки та прогнозування можливих наслідків

успішної професійної діяльності.

Вищезазначене засвідчує актуальність теоретичних розробок проблеми професійної успішності; необхідність посилення уваги до вивчення психологічних механізмів формування професійно успішної особистості; вироблення виваженої концептуальної моделі професійної успішності тощо.

Наразі актуальними є дослідження, зорієнтовані на вивчення фахового та особистісного розвитку тих, хто здійснює підготовку майбутніх висококваліфікованих фахівців – викладачів вищої школи. Досягнення викладачами професійної успішності є запорукою якісної підготовки студентів, які стануть активно працюючими

фахівцями. Такі дослідження потребують, передусім, вивчення теоретичних напрацювань щодо різних аспектів становлення та розвитку професіоналізму викладача, системного аналізу наявних досліджень з метою їх подальшого переосмислення та створення сучасної концептуальної моделі професійної успішності викладача вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз дає змогу виділити кілька напрямів наукового дослідження, що сприяють розробленню проблеми професійної успішності викладача вищого навчального закладу, а саме:

1. Філософське осмислення сутності освіти, у тому числі професійної, професійного розвитку, адаптації, компетентності, мотивації та інших аспектів досягнення професійної успішності (праці В. Андрущенко, А. Брокса, К. Біницької, П. Гуревича, О. Дахіна, К. Дж. Джерджен, Дж. Дьюї, В. Кременя, О. Кузьменко, В. Ламанаскас, О. Мороз, В. Огнев'юка, Дж. Равена, С. Сисоевої, І. Соколової, К. Хорстемке, К. Ясперса та інших).

2. Теоретичний доробок педагогіки вищої освіти, у тому числі педагогічні проблеми становлення викладача, його професійних якостей, фахового спілкування тощо (досліджувалися Т. Алексєєнко, Н. Баловсяк, І. Богдановою, Ж. Борщ, В. Будак, І. Глазковою, О. Євсюковим, Н. Кічук, В. Луговим, М. Степком та іншими).

3. Психологічне осмислення проблеми професійної діяльності (праці Т. Антоненко, І. Беха, О. Бондарчук, Н. Воляннюк, О. Журавльова, Л. Зайцевої, Л. Карамушка, В. Ликової, Г. Ложкіна, В. Носкова, В. Панка, В. Семиченко, С. Смирнова, Д. Фельдштейна та інших), у тому числі готовності освоєння нових галузей знань, особистісного та професійного розвитку (Р. Бойс, О. Бородуліна, Г. Васянович, О. Величко, В. Іващенко, Є. Крігер, А. Портнова, В. Слобжчиков, Л. Спіцина, Т. Траверсе).

4. Психологія професіоналізму як напрям наукового дослідження: психологія

праці як загальнотеоретична проблема (М. Армстрон, О. Бондарчук, Н. Воляннюк, Г. Ложкін, Н. Лукашевич, М. Пряжников, В. Толочек та інші); психологія кар'єри та професійного розвитку (Г. Балл, О. Бондарчук, А. Деркач, С. Дружилов, Е. Зеєр, О. Іванова, Л. Карамушка, Є. Клімов, А. Маркова, Л. Мітіна, Г. Нікіфоров, Ю. Поваренков, Ю. Швалб та інші); психологічні аспекти професійної ідентичності (Г. Балл, Н. Воляннюк, В. Зливков, С. Копилов, Г. Ложкін, В. Луніна, М. Марунець, В. Семиченко, О. Фонарьов та інші); професійна компетентність (А. Ангеловський, Р. Бояцис, О. Брюховецька, В. Єнгаличев, Л. Колбасова, Д. Махотін, Дж. Равен, Ю. Фролов, Т. Хайленд, Ю. Швалб та інші); мотивація професійної діяльності (І. Арендачук, Ж. Вірна, М. Овчинников, Т. Приходько, І. Трушина, Д. Циринг та інші); самовдосконалення як психологічна проблема розвитку професіоналізму (Г. Балл, В. Семиченко, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Моргун, Т. Титаренко, Н. Чепелева та інші); інші аспекти (рівні, критерії, функції) професійної діяльності (А. Батаршев, М. Дмитрієва, С. Дружилов, Н. Еверт, Е. Зеєр, Є. Клімов, В. Татенко, Е. Шейн, Т. Яценко та інші).

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної успішності викладача вищого навчального закладу, уточнити зміст поняття «професійна успішність викладача», чинники та показники такої успішності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для всебічного вивчення професійної успішності викладача вищого навчального закладу зосередимося на психологічних особливостях його діяльності. Такий підхід дасть змогу виявити механізми формування викладацького успіху. Слід підкреслити, що викладацька професія є однією з найскладніших видів діяльності, попри її сутнісний характер. Ідеться про необхідність постійних міжособистісних взаємодій, про переважне співпадання предмета,

суб'єкта і об'єкта професійної діяльності. При цьому мета і результати діяльності залежать від об'єднаних зусиль її суб'єктів (насамперед, викладача і студента).

Зазвичай професійну діяльність викладача ВНЗ називають науково-педагогічною, вказуючи на основне змістове навантаження (водночас викладач може бути адміністратором, менеджером, громадським діячем тощо). Саме поєднання наукової та педагогічної діяльності є засадничим, а всі інші види діяльності – свідченням додаткових, зокрема організаційних чи комунікаційних здібностей викладача.

Загалом професія викладача характеризується багатозначністю та різноспрямованістю, що і викликає певні дослідницькі дискусії стосовно важливості тих чи інших видів професійної діяльності. Виокремлення наукової [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] чи педагогічної сфери [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20] доцільне лише як поетапне вивчення специфіки професійної діяльності викладача ВНЗ.

Для цілісного бачення необхідне врахування всіх ознак і складових викладацької праці, насамперед:

- значного рівня самостійності;
- психологічної компетентності та відповідальності;
- поєднання функцій педагога, науковця і менеджера;
- необхідності постійного саморозвитку (самовдосконалення) педагогічної майстерності та дослідницьких навичок;
- взаємозалежності учасників освітнього процесу;
- відповідних професійних якостей і ціннісних переконань;
- творчих підходів до реалізації професійних функцій;
- вироблення індивідуального стилю професійної діяльності;
- безперервного професійного розвитку тощо.

Реалізація професійної діяльності, досягнення професійної успішності значною мірою залежать від особистості викладача, його цінностей і настанов, фахового рівня, професійного досвіду, професійної поведінки. Зокрема, Л. Мітіна виділяє три

важливі інтегральні характеристики особистості викладача: спрямованість, компетентність і гнучкість [21]. Ці ознаки стосуються не лише викладацької діяльності, а й способу життя викладача, що зумовлює професійну успішність і самовдосконалення особистості.

У ракурсі досліджуваної проблематики доцільним є практичне використання діяльнісного підходу, що уможливує з'ясування психологічних особливостей професійної діяльності викладача на сьогодні. Виходячи із сформованих уявлень про те, що будь-яка діяльність спрямована на отримання результату, варто встановити причинно-наслідковий зв'язок між професійною діяльністю викладача та його професійними досягненнями. При цьому слід поєднати застосування діяльнісного та ціннісного підходів, щоб зрозуміти особистісну і суспільну значущість передбачуваних результатів, а відтак визначити якість (позитивну чи негативну) професійної успішності.

Заслужує на увагу розроблена доктором психологічних наук В. Шадриковим «психологічна система діяльності» людини як суб'єкта праці. З методологічної точки зору суттєвими є кілька наукових висновків ученого:

1) структура психологічної системи діяльності складається в процесі її освоєння суб'єктом діяльності та розвитку професійно важливих якостей особистості;

2) інтраіндивідуальна будова особистості суб'єкта праці тісно пов'язана з інтраіндивідуальною структурою певної професійної діяльності;

3) у процесі діяльності особистість удосконалює одночасно свої індивідуальні та професійні якості [22].

На підставі системогенетичного підходу В. Шадриков виділяє кілька ключових ознак розвитку психологічної системи діяльності – нерівномірність, достатність, неаддитивність. Усі вони можуть слугувати критеріями для визначення сутності професійної успішності викладача. Для прикладу, поняття «неаддитивність» засвідчує, що ефект діяльності як системи не дорівнює сумі ефектів підвидів діяль-

ності. З точки зору цього дослідження це означає необхідність досягнення успіху в педагогічній, науковій, організаційній діяльності на тлі успішної професійної поведінки та багатьох інших чинників викладацької діяльності.

Системоформуючим фактором у концепції психологічної системи діяльності В. Шадрикова виступає результат діяльності. Це відрізняє його розуміння структури діяльності від структур, описаних С. Рубінштейном [23] і О. Леонтьєвим [24].

Такий підхід є продуктивним для дослідження професійної діяльності, а відтак професійної успішності викладача ВНЗ. Значення і зміст професійної успішності обумовлені професійною діяльністю викладача. Беручи за основу визначення професійної діяльності як «соціально значущої діяльності, виконання якої вимагає спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно обумовлених якостей особистості» [25, с. 14], ми розглядатимемо професійну діяльність як теоретичне підґрунтя для виявлення специфічних особливостей професійної успішності. Тобто професійна діяльність розглядатиметься як інтегративна діяльність, що складається з:

- сукупності видів робіт (педагогічна, наукова, менеджерська тощо);

- психологічної системи діяльності (цілеспрямованість, мотивація, компетенції, професійні якості викладача, результативність тощо);

- визначення зовнішніх (суспільні умови, організаційна культура тощо) і внутрішніх (прагнення до самовдосконалення, професійна самоактуалізація, пошук індивідуального професійного стилю тощо) впливів та їх взаємодій на успішність діяльності викладача;

- системи оцінки результатів діяльності (оцінка соціальної значущості викладацької діяльності; оцінка психологічної ефективності як засобу самореалізації та самоповаги викладача, оцінка рівня психофізіологічних затрат для досягнення результату і задоволеності працею тощо).

На сьогодні немає єдиного визначення поняття «професійна успішність». Можна

знайти багато дефініцій з акцентом на тих чи інших ознаках успішності. Простежується вживання понять «успіх» та «успішність» як синонімів. Хоча деякі дослідники (І. Арендачук [3], Л. Балецька [26], Л. Лазаренко [27], О. Рікель [28], М. Теплинських [29], І. Трушина [30] та інші) слушно розмежовують їх змістове наповнення.

Можна продемонструвати відмінності вищезазначених понять у рамках двох концептуальних підходів – лінійного [31; 32; 33; 34; 35 та ін.] і категоріального [4; 29; 36; 37; 38; 39 та ін.]. Перший (лінійний) – розкриває сутність поняття «успіх» як результату діяльності переважно за допомогою кількісних методів. Ідеться про вияв зовнішніх показників успішної діяльності: обсяг викладацької діяльності (кількість аудиторних, позааудиторних занять, розроблених програм, проведених консультацій); продуктивність діяльності (упровадження нових методик навчання); зміна професійного статусу (нова посада, наукове звання, науковий ступінь); рівень задоволеності працею (матеріальне заохочення, підвищення заробітної платні) тощо. Ці показники допомагають розкрити соціальний, а не психологічний зміст професійної успішності. Успіх є яскравим свідченням кар'єрного зростання викладача, набуття нових статусних ролей, додаткових можливостей для суспільного визнання.

Зарубіжні психологи часто використовують поняття об'єктивного (позитивний результат у кар'єрних досягненнях з точки зору професійного оточення, певної соціальної групи, суспільства в цілому) та суб'єктивного (сукупність суджень і оцінок про власні професійні досягнення і результати; задоволеність роботою і кар'єрою тощо) успіху [33; 34; 35; 40 та ін.].

На думку американських дослідників Д. Холла і Д. Чендлера, особистість, сприймаючи кар'єру як покликання, зосереджується на своїх цілях і завданнях, а також зусиллях, необхідних для досягнення поставленої мети. Така концентрація зусиль призводить до бажаних результатів (об'єктивний успіх), що спричиняє задово-

леність власною діяльністю (суб'єктивний успіх). Об'єктивний успіх забезпечує суспільне визнання, що призводить до особистісних змін і професійної «Я-концепції», впевненості в собі, формування нових цілей і пошуку шляхів їх досягнення [35, с. 165]. Таким чином, об'єктивний успіх пов'язаний із суб'єктивним як безпосередньо (через особистісну задоволеність власним об'єктивним успіхом), так і опосередковано (через визнання з боку соціуму).

Можна стверджувати про атрибутивний характер успіху. Свідченням цього слугує теорія атрибуції Ф. Хайдера [41] і Б. Вайнера [42]. Дослідники пояснюють досягнення індивідуального успіху за допомогою чотирьох факторів: здібностей або особистісних якостей суб'єкта діяльності; індивідуальних зусиль, докладених для досягнення певного результату; випадковості, що могла вплинути на результат; складності виконуваних завдань.

З точки зору детермінації індивідуальної поведінки вищезазначені фактори зазвичай описуються психологами як стабільні та нестабільні, внутрішні та зовнішні. Стабільність атрибуції в основному співвідноситься з власним минулим професійним досвідом, результати якого є важливими при формуванні очікувань, пов'язаних із майбутньою діяльністю. Як зазначає психолог Г. Пригін, коли суб'єкт відносить результати минулих дій до стабільних факторів (здібності й труднощі завдання), то, як правило, така атрибуція буде пов'язана зі стабільністю в майбутньому. Якщо ж результати минулих дій співвідносяться з нестабільними атрибутивними факторами (випадковості та зусилля), то ймовірно, мало підстав очікувати позитивного результату в подальшій діяльності [43, с. 245].

Література

1. Алексєнко Т. Система якостей знань як відображення рівня інтелектуалізації у професійній підготовці викладача з новим мисленням / Т. Алексєнко // Наук. вісн. Чернів. [нац.] ун-ту [ім. Ю. Федьковича] : Зб. наук. пр. – Чернівці, 2005. – Вип. 182 : Педагогіка та психологія. – С. 3-13.
2. Сучасний менеджмент якості науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу / О. Величко, В. Іващенко, О. Ясев, О. Рожков // Вища школа. – 2006. – № 5-6. – С. 34-39.

Якщо розглядати професійну успішність як процес, з'являється можливість:

а) інтегрувати це поняття в психологічну структуру професійної діяльності викладача;

б) з'ясувати психологічні риси особистості, яка цілеспрямовано прагне досягти професійного успіху; її рівень оволодіння психологічною структурою професійної діяльності, що відповідає існуючим суспільним стандартам і професійним вимогам.

Отже, процес формування професійної успішності пов'язаний із виконанням певних умов, наявністю певних професійних ознак і відповідних психологічних характеристик у ставленні до своєї професійної діяльності, людей і самого себе.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз проблеми професійної успішності викладача ВНЗ, соціально-психологічного змісту професійної успішності, її чинників і показників дає змогу зробити попередній висновок, що професійна успішність викладача – це:

- структурна і функціональна єдність психологічних умов, чинників і показників, спрямованих на досягнення та визначення результатів професійної діяльності викладача;

- процес узгодження соціальних, професійних вимог із особистісними цілями, потребами та цінностями з метою формування ефективної системи психологічних стимулів для вдосконалення педагогічної та наукової діяльності викладача ВНЗ.

Відтак подальший хід дослідження буде націлений на поглиблений аналіз поняття «професійна успішність», чинників і показників професійної успішності викладача ВНЗ.

3. *Арендачук И. В.* Структурно-функциональная организация профессионализма личности в научно-педагогической деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. Наук / И. В. Арендачук. – Ярославль, 2008. – 29 с.

4. *Забелина Е. В.* Взаимосвязь особенностей мотивационно-ценностной сферы и удовлетворенности работой у аспирантов с различной степенью успешности научно-педагогической деятельности / Е. В. Забелина, Д. А. Циринг, М. В. Овчинников, И. В. Пономарева // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5. – № 25 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2012v5n25/728-zabelina25.html>

5. *Полуніна О. В.* Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. В. Полуніна ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 16 с.

6. *Луговий В. І.* Формування ціннісної компетентності науково-педагогічних працівників – важлива умова їх успішної діяльності в сучасній вищій школі // Проблеми освіти : наук. зб. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2010. – Вип. 63, ч. 1. – С. 3-9.

7. *Грецов А. Г.* Совмещение научной и преподавательской деятельности : проблемы и перспективы / А. Г. Грецов // Ректор ВУЗа. – 2008. – № 9. – С. 30-33.

8. *Силласте Г. Г.* Включенность вузовских преподавателей в научную деятельность (сравнительный анализ) / Г. Г. Силласте // Вестник Финансовой академии. – 2008. – № 1. – С. 32-41.

9. *Чуракова М. В.* Научно-исследовательская деятельность преподавателя как условие повышения его профессиональной компетентности / М. В. Чуракова // Вестник Южно-Уральского гос. ун-та ; Сер. Соц.-гуманит. науки. – 2006. – № 17. – Вып. 7. – С. 270-273.

10. *Биков В. Ю.* Моделивання навчального середовища сучасної педагогічної системи / В. Ю. Биков // Вісн. Акад. дистанц. освіти. – 2004. – № 2. – С. 6-14.

11. *Овсянкіна Л.* Психолого-педагогічні аспекти інноваційного навчання у вищій школі / Л. Овсянкіна // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2004. – № 6. – С. 145-151.

12. *Богданова І. М.* Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / І. М. Богданова ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2003. – 39 с.

13. *Кічук Н. В.* Ключові компетентності фахівця як педагогічна проблема / Н. В. Кічук // Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського : Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип. 8/9. – С. 53-59.

14. *Фельдштейн Д. И.* Психолого-педагогические основания современного образования / Д. И. Фельдштейн // Профессиональное образование. – 2011. – № 2. – С. 2-6.

15. *Левківський Б.* Підвищення педагогічної майстерності викладачів вищих навчальних закладів / Б. Левківський // Вища школа. – 2005. – № 3. – С. 55-58.

16. *Климов Е. А.* Педагогический труд : психологические составляющие : Учеб. пособие / Е. А. Климов. – М. : Издательство Московского университета ; Издательский центр «Академия», 2004. – 240 с.

17. *Тороп К. С.* Усвідомлення особистісного досвіду майбутніми педагогами як чинник формування їх професійної ідентичності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / К. С. Тороп ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 18 с.

18. *Виноградова Н. И.* Акмеолого-методологические проблемы становления профессионализма преподавателя высшей школы / Н. И. Виноградова // Гуманитарный вектор. – 2008. – № 3. – С. 87-92.

19. *Гнатышина Е. А.* Построение модели профессиональной компетентности будущего педагога / Е. А. Гнатышина // Профессиональное образование. – 2008. – № 3. – С. 30-31.

20. *Ларионова М.* Психологические условия и факторы профессионального развития личности вузовского преподавателя / М. Ларионова // Высшее образование в России. – 2008. – № 6. – С. 114-118.

21. *Митина Л. М.* Психология труда и профессионального развития учителя. Учеб. пособие / Л. М. Митина. – М., 2004. – 319 с.

22. *Шадриков В. Д.* Психология деятельности человека. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 464 с.

23. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
24. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев ; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл ; Академия, 2004. – 346 с.
25. Зеер Э. Ф. Психология профессий : Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
26. Балецька Л. М. Психологічні особливості атрибуції успіху у професійному самовизначенні студентів вищих навчальних закладів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. М. Балецька ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2014. – 254 с.
27. Лазаренко Л. А. Новые подходы в исследовании психологической компетентности и профессиональной успешности преподавателя высшей школы / Л. А. Лазаренко // *Фундаментальные исследования*. – 2008. – № 2 – С. 100-101.
28. Рикель А. М. Некоторые аспекты социально-психологической проблематики успеха / А. М. Рикель // *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология* – 2012. – № 1. – С. 41-48.
29. Теплинских М. Успешность профессиональной деятельности специалиста социальной сферы / М. Теплинских // *Ползуновский вестник*. – 2006. – № 3. – С. 252-257.
30. Трушина И. А. Мотивационно-ценностные факторы успешности профессиональной деятельности молодых научно-педагогических работников / И. А. Трушина, Д. А. Циринг, С. А. Репин, М. В. Овчинников // *Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки»*. – 2013. – Т. 5. – № 4. – С. 65-72.
31. Boudreau J.W. Effects of personality on executive career success in the United States and Europe / Boudreau J.W., Boswell W.R., Judge T.A. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2001. – Vol. 58. – P. 53-81.
32. Mukherjee K. The N-Effect: Possible effects of differential probabilities of success / Mukherjee K., Hogarth R.M. // *Psychological Science*. – 2010. – Vol. 21. – P. 745-747.
33. Sutin A.R. Personality and career success: Concurrent and longitudinal relations / Sutin A.R., Costa P., Miech R., Eaton W. // *European Journal of Personality*. – 2009. – Vol. 23. – P. 71-84.
34. Bozionelos N. The relationship between disposition and career success: A British study / N. Bozionelos // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. – 2004. – №77(3). – P. 403-420.
35. Hall D.T. Psychological success: When the career is a calling / D.T. Hall, D. E. Chandler // *Journal of Organizational Behavior*. – 2005. – № 26. – P. 155-176.
36. Толочек В. Профессиональная успешность : понятие «способность» и ресурсы» в объяснении феномена / В. Толочек // *Человек. Сообщество. Управление*. – 2010. – № 2. – С. 20-38.
37. Ямницький В. Професійний розвиток особистості в контексті психології життєтворчості / В. Ямницький // *Освіта регіону*. – 2010. – № 1. – С. 94-96.
38. Van De Mierop D. The complementarity of two identities and two approaches. Quantitative and qualitative analysis of institutional and professional identity // *Journal of Pragmatics*. – 2007. – № 39. – P. 1120-1142.
39. May D. R. The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. – 2004. – № 77. – P. 11-37.
40. Lortie-Lussier M. Determinants of objective and subjective success of men and women / Lortie-Lussier M., Rinfret N. // *International Review of Administrative Sciences*. – 2005. – Vol. 71. – № 4. – P. 607-624.
41. Heider F. The psychology of interpersonal relations /F. Heider. –N. Y.: Willy, 1959. – 332 p.
42. Weiner B. Causal ascriptions and achievement behaviour: Conceptual analysis of effort and re-analysis of locus of control // *Journal of Personal and Social Psychology*. – 1972. – V. 21. – № 1. – P. 239-248.
43. Прыгин Г. Особенности оценки своей профессиональной деятельности педагогами с разным уровнем эффективности самостоятельности / Г. Прыгин // *Личность профессионала в современном мире / Отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев*. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2014. – С. 243-256.